
DIANE CONRAD ÉS GAIL CAMPBELL

A részvételi kutatás

A lehetőségek bővítése marginalizált csoportokkal

► Honnan származik a tudás? – avagy egy írás előzményei

Mindketten a dráma és a színház, pontosabban a színházi nevelés és az oktatáskutatás területéről jutottunk el a részvételi kutatáshoz. Az közös érdeklődés hajtott minket, hogy összekapcsoljuk egymással az alkalmazott, vagy társadalmi színház pedagógiai módszertanát a közösségfejlesztés ügyével és a marginalizált emberekkel közösen végzett tevékenységekkel. A társadalmi színház (Popular Theatre) olyan sajátos színházi folyamat, amely intenzíven bekapcsolódik egy-egy közösség problémáinak azonosításába. Vizsgálja a közösség körülményeit és a jelenlegi helyzet kialakulásának okait, miközben rámutat a kitörési pontokra is; feltárja és elemzi, hogy a változás miként következhet be, és közreműködik a kínálkozó cselekvési lehetőségek megvalósításában is (Prentki és Selman 2000:8).

Mindketten drámapedagógiát tanítottunk középiskolákban és a felsőfokú szakképzésben, közösségfejlesztő és társadalmi színházi kurzusokat végeztünk, és részt vettünk az Elnyomottak Színházát megalapító Augusto Boal műhelymunkáiban. Résztvevőként vagy facilitátorként számos társadalmi színházi programban működtünk közre. A doktori fokozatunk megszerzéséhez végzett drámapedagógiai kutatás során Ross Kidd, Budd Hall és más kanadai trénerek munkáit tanulmányozva számos - történelmi, filozófiai és módszertani - kapcsolatot ismertünk fel a népoktatási mozgalmak, a társadalmi színház és a részvételi kutatás között.

► Bevezetés

A részvételi kutatás (Participatory Research, PR) általunk kidolgozott változata a népoktatási mozgalom (Popular Education, PE) és a társadalmi színház (Popular Theatre, PT), valamint más populáris művészeti megközelítések alapelveire támaszkodik. A részvételi kutatás módszertanát a következőkben egy fél éven át tartó munkafolyamat alapján mutatjuk be, amelyet 2003-ban Albertában végeztünk elzárásra ítélt fiatalokkal.

Nem állítjuk, hogy sikerült megvalósítanunk a részvételi kutatás egyetlen ideális modelljét. Munkánk során azonban mindvégig arra törekedtünk, hogy a részvételi kutatás filozófiai és módszertani alapelveire támaszkodva a fiatalokat olyan társadalmi színházi folyamatba vonjuk be, amelyben ők a tudás létrehozóiként kaptak szerepet. Munkánk úgy szolgálta a fiatalok ügyét, hogy ebben a folyamatban mi sajátítottuk el az ő nézőpontjukat. A folyamat egészéről beszámoltunk a Nemzetközi Dármapedagógiai Társaság 2004-es konferenciaanyagait közreadó, „*A dráma és színház egyetlen mozaikja*” című kiadványban. Összefoglalónkat egy előadás forgatókönyve egészítette ki „*Arresting Change: Popular Theatre with Young Offenders*” (A letartóztatott változás: társadalmi színház fiatal bűnelkövetőkkel) címmel.

Bár Peter Park feltételezése szerint a részvételi kutatás gyakorlata „egyetlen esetben sem valósíthatja meg a részvételi kutatás ideálját”, mi mégis mindig ennek lehetőségét tartottuk szem előtt a letartóztatott fiatalokkal, az utcagyerekekkel, a gettó-iskolák tanulóival és drámapedagógus hallgatókkal végzett munkánk során.

► Mi az a részvételi kutatás?

A részvételi kutatás az 1960-as és 70-es években a közösségkutatások „új paradigmájaként” fogalmazódott meg. A tudástermelés sajátos eszköze kívánt lenni, amely a közösségi dialóguson, az oktatáson, és az öntudatosság fejlesztésén keresztül feltárja a „marginális” csoportok szükségleteit, erősíti a csoporton belül felmerülő igények és kritikák megfogalmazásának képességét, és cselekvésre ösztönöz (Hooks 1984). A részvételi kutatás magában foglalja a „transzformatív praxist”

(Fals-Borda 1991), vagyis olyan, a közös birtoklás elvén és az ügyek közösségi elemzésének igényén alapuló gyakorlatot, amely a cselekvésre irányul. Egy demokratikus folyamatról van szó, amely a részvételt hangsúlyozó szemléletből fakad. Ez a folyamat összekapcsolja a cselekvést és a reflexiót, az elméletet és a gyakorlatot: egy olyan gyakorlati megismerési formát teremt, amely az értékes emberi célkitűzéseket és a praktikus megoldásokat kutatva alakítja egy közösség ügyeit (Reason és Bradbury 2006a). A részvételi kutatás tehát nem pusztán a tudás kedvéért generál tudást, és nem univerzális törvényeket vagy tudományos alapelveket keres, hanem reflexív tudást hoz létre, ami segít az embereknek „megnevezni”, majd megváltoztatni a saját világukat (Beder 1991). Nem az emberekről szóló vizsgálatról van szó, hanem az emberekért – egy velük és általuk folytatott kutatásról. Épp ezért a részvételi kutatás a megszokottól eltérő módon fogja fel a kutató és a kutatott megkülönböztetését, és arra ösztönöz, hogy felülvizsgáljuk a hagyományos kutatásokban felállított szubjektum/objektum viszonyt (Fals-Borda 1991). Ideális esetben, a résztvevők az elejétől a végéig közreműködnek ebben a kutatási folyamatban: közösen alakítják ki a kutatási tervet, együtt fogalmazzák meg a vizsgálat alapvető kérdéseit, közreműködnek az „adatok” összegyűjtésében és elemzésében, majd döntenek a folyamat végeredményéről, vagyis arról, hogy a kutatást milyen módon lehet hasznosítani. A részvételi kutatás a tapasztalatokra épülő tudás létrehozásának eredendő emberi képességére helyezi a hangsúlyt. A résztvevők – miközben rávilágítanak a helyi problémákra, megvizsgálják azok kontextusát, illetve megoldásokat keresnek és problémamegoldó módszereket gyakorolnak be – olyan közösen osztott hétköznapi tudást hoznak létre, amelynek egyes részleteit folyamatosan elemezik megerősítik és kritizálják (Fals-Borda 1991).

A részvételi kutatás módszer és filozófia is egyben, amely egyszerre szól a kutatásról és az életről (Salazar 1991). Célja, hogy megtörje az igazságtalan hatalmi viszonyokat egy méltányosabb társadalom létrehozásának érdekében. Az érzelmeket, a személyes tapasztalatokat és a cselekvést hangsúlyozza a racionális gondolkodással szemben. Ennek köszönhetően egy csoportmunkában nem csupán izolált véleményeket ismer meg a kutató, hanem a csoportfolyamat a kollektív együttgondolkodás ugródeszkájaként szolgál a közösség számára. Az így létrehozott, társadalmilag érzékelhető és igazolható jelentések az emberek

már meglévő közös tudását gyarapítják, és hozzásegíthetik a csoport tagjait közös problémáik megoldásához is (Fals-Borda 1991).

Saját kutatásunk során a brazil dramaturg, Augusto Boal munkáján alapuló színházi módszerekhez folyamodtunk. A Brecht (1964) színházi eljárásaiból és Paulo Freire (1970) népoktatási mozgalmából merítő technikákat Boal *Az elnyomottak színháza* (1979) című munkájában dolgozta ki azzal a céllal, hogy az elnyomott csoportokat bevonja a társadalmi valóság megváltoztatásának előkészületeibe – mintegy elpróbálva a jövőbeni „valóságos” cselekvéseket.

► A részvételi kutatás története

A részvételi kutatás az akciókutatásban gyökerezik. Az akciókutatás programját elsőként Kurt Lewin fogalmazta meg a társadalmi cselekvés és a társadalomelmélet közötti szakadék áthidalására. Olyan módszert alakított ki, amellyel egyidejűleg oldhatott meg gyakorlati kérdéseket, és ismerhette fel „a csoportélet általános törvényeit” (Lewin 1948:204). Lewin nézete szerint a kutatás mindig egy konkrét helyzetből vagy problémából, és nem egy elméletből indul ki. Számára a kutatásba beleértendőek azok az emberek is, akikkel együttműködve folyik a vizsgálódás, és a kutatás része az a cselekvés is, amely a vizsgált probléma kezelését célozza (Lewin 1948).

Az 1960-as és 70-es években a részvételi kutatások elsősorban a „fejlődő” világban (Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában), a domináns kutatási hagyományok alternatívájaként, a közösségfejlesztés összefüggésrendszerében, jellemzően a népoktatási mozgalmakkal összefonódva jelentek meg. A korábbi kutatási gyakorlat – amely a semlegeség, az objektivitás és az empiria mítoszait hirdette (lásd Tandon 1988) – az egyetemen képzett kutatót ruházta fel tekintéllyel, és a szakértőt helyezte a tudás előállítójának pozíciójába. A részvételi kutatás ezzel szemben elismerte a tudás reprezentatív, reflektív és relacionális formáit (Park 2001), valamint a megismerés kísérletező, bemutató és gyakorlati módjait is (Heron és Reason 1997).

Az 1960-as és 70-es években elterjedő népoktatási mozgalom hatásának tulajdonítható, hogy a részvételi kutatásra is erősen hatott Paulo Freire nevelésfilozófiájának három központi eleme. Először: a népokta-

tás közösségi oktatás, amely a kooperatív és cselekvésorientált tanulás eszközeivel egy közösséget fejleszt. Másodsor: a népoktatás politikai képzés, amely által egy egyenlőbb és demokratikusabb társadalom jöhet létre. Végül: a népoktatás a domináns társadalmi rétegek által ki-rekesztett és marginalizált közösségeket kívánja megerősíteni (Hurst 1995). Az oktatási mozgalom résztvevői az oktatási gyakorlat részvételi, kreatív és megerősítő módszereinek segítségével kritikusan elemzik az elnyomó struktúrákat és ezek átalakításának lehetőségeit (Arnold és mtsai 1991). A népoktatás művelői – Freire terminusával élve – a „korszcientizációt” hangsúlyozzák. E folyamat során az emberek, mint megismerő szubjektumok nem csak az életüket alakító szociokulturális valóság megértésére törekszenek, hanem e valóság megváltoztathatóságának képességét is megtanulják felismerni magukban. A reflexió és a cselekvés dinamikája központi jelentőségű mind az átalakítást célzó oktatás, mind a részvételi kutatás esetében (Freire 1973; Horton és Kohl és Kohl 1990; Arnold és mtsai 1991; Shor 1992).

Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a fentiekben alapuló részvételi kutatás elsősorban a fejlődő országokban végzett munkához társult, vajon milyen érvényességgel bírhat az „első”, a „nyugati”, avagy „fejlett” világ régióiban, különös tekintettel az eltérő intézményi kontextusokra. A részvételi kutatásra azonban mindenhol szükség lehet, hiszen „fejlődő” helyzetek és marginalizált csoportok nyilvánvalóan előfordulnak a „magasan fejlett” országokban is.

► A részvételi kutatás és a hasonló kutatási módszertanok

A „részvételi kutatás” (Participatory Research, PR), az „akciókutatás” (Action Research, AR) és a „részvételi akciókutatás” (Participatory Action Research, PAR) fogalmai sokszor keverednek egymással. A különböző elnevezések közös gyökerű, egymáshoz kapcsolódó kutatási módszertanokra vonatkoznak. Fals-Borda (2001) például – elismerve Lewin (1946) és mások korai munkásságát – a „részvételi akció-kutatás” (Fals-Borda és Rahman 1991), illetve a „részvételi (akció) kutatás” kifejezéseket használja. Ezzel egyszerre kívánja hangsúlyozni a kutatás részvételi jellegét és cselekvésre irányultságát. Mások a „PAR” terminusát olyan módszertan leírására használják, amely egyes esetekben az

akciókutatásra (McTaggart 1997; Kemmis és McTaggart 2005), máskor inkább a részvételi kutatásra (Fine és mtsai 2001) emlékeztet.

Ezek a módszertanok kapcsolódnak egymáshoz, ám céljaik és eljárásaik tekintetében különböznek is egymástól. Vannak köztük olyanok, amelyek az emberek magatartására, vagyis „gyakorlataik” vizsgálatára összpontosítanak, a „gyakorlat” tökéletesítése érdekében (Kemmis és McTaggart 2005). Ezekben az eljárásokban a résztvevők szakértővé vagy fél-szakértővé válnak, miközben az egész kutatás is erősen professzionalizálódik. Ezzel szemben az alulról szerveződő, vagy közösségi kutatások nem a „gyakorlat” tökéletesítésére, hanem a résztvevők életkörülményeinek javítására összpontosítanak (pl. Fals-Borda és Rahman 1991; Park és mtsai 1993).

Bár a PR, az AR és PAR célja egyaránt a „cselekvés”, ennek jelentését más-más értelemben határozzák meg. A „cselekvés” vonatkozhat azokra az egymást követő lépésekre, amelyeken keresztül a résztvevők megváltoztatják saját korábbi gyakorlataikat (lásd Kemmis és McTaggart 2005), de vonatkozhat közvetlenül arra a társadalmi cselekvésre is, amelyet a résztvevők a kutatási folyamat eredményeként hajtanak végre (Fals-Borda és Rahman 1991; Park és mtsai 1993). Néhány megközelítés előre meghatározott cselekvéssort javasol. Ilyen például az akciókutatás spirálja, amellyel szabályos ciklusokba rendezik a cselekvést és a reflektálást (lásd Kemmis és McTaggart 2005). Mások, főként az alulról szerveződő társadalmi mozgalmakhoz kötődő megközelítések, a közösségi szükségletekhez igazodó emergens módszertant követnek (Fals-Borda és Rahman 1991; Park és mtsai 1993).

Egyes módszerekre – amelyeket olykor szintén a PR, az AR, vagy a PAR névvel illetnek – a liberális megközelítés jellemző; ezek csupán a létező hatalmi struktúrán belüli járulékos változásokat szorgalmazznak. A kritikai elméletben gyökerező radikálisabb megközelítések a hatalmi egyensúlytalanságok átírását tartják kívánatosnak (O'Brien 1998). Gyakori, hogy az akciókutatás elnevezés alatt a társadalmi színházi gyakorlatnál lényegesen technikaibb megközelítést értenek, részvételi kutatásnak pedig az általunk is művelt társadalmi színházi folyamatot nevezik (pl. Kidd és Byram 1978; Kraii, Mac Kenzie és Youngman 1979; Hall 1981; Gaventa 1988; Tandon 1988; Kassam és Mustafa 1982; Park és mtsai 1993).

Számos további módszer táplálkozik ezekből a történelmi gyöke-
rekből, és épít hasonló alapelvekre. Ilyen például a „társadalmilag kri-
tikus akciókutatás” (Tripp 1990), a „transzformatív kutatás” (Deshler
és Selener 1991; Westwood 1991), a „közösség-alapú” (Israel és mtsai
1998) avagy „kollaboratív” vizsgálat (Heron és Reason 1997). Ide
tartozik továbbá a feminista kutatás (Hooks 1984; Maguire 1987), az
„antiopresszív kutatás” (Brown és Strega 2005) és a „benszülött pers-
pektívából végzett hosszútávú terepmunka” (Smith 1999; Castellano
1986).

► A közösségi szükségletek feltárása

Ideális esetben a részvételi kutatás igénye magában a közösségben
fogalmazódik meg. A közösségi tudásra és erőforrásokra alapozva a
közösség tagjai maguk is képesek elvégezni egy kutatást. Talán nem
mindig nevezték „kutatásnak”, ám mindenkor léteztek olyan közösségi
erőfeszítések és eljárások, amelyek célja a problémák megvizsgálása és
a megoldásukat szolgáló lépések meghatározása volt. A közösségek
ennek köszönhetően éltek túl a napi küzdelmeket, és tették alkalmassá
magukat szükségleteik kielégítésére. Lényeges, hogy elismerjük a közös-
ségek azon képességét, hogy vizsgálat tárgyává tegyék saját világukat:
a „hétköznapi emberek”, bárhol élnek is, képesek kutatni, megérteni
és megváltoztatni az őket körülvevő viszonyrendszereket. Minthogy
azonban a marginalizált és hatalom nélküli népeesség általában nem
rendelkezik egy kutatás kezdeményezéséhez és levezetéséhez szükséges
idővel, erőforrásokkal és tapasztalattal (Park 1993; Liamputtong 2007), a
kutatásokat formálisan a kívülről – általában egyetemekről vagy fejlesztő
ügynökségektől – érkező, a kutatásból élő, abban érdekelt emberek
kezdeményezik, akik a közösségi kutatás lefolytatásához szükséges
tudás és tapasztalat birtokában vannak. A kutatókhoz személyesen is
közel állnak a közösség ügyei; sokszor maguk is a közösség tagjai, vagy
bensőséges kapcsolatot alakítottak ki a közösség tagjaival.

Akár maga a közösség, akár külső kutatók kezdeményezték a kuta-
tást, a folyamat általában valamilyen konkrét problémából indul ki. A
probléma mindig a közösség tagjainak kollektív tapasztalatán alapul
(még akkor is, ha nem feltétlenül azonosítják és artikulálják explicit

módon e problémát). Ezzel egy időben a probléma megoldásának igénye is a résztvevők közös akarataként kell, hogy megfogalmazódjon. Szerencsés esetben az összes résztvevő a kezdettől képes ellenőrizni a kutatási folyamatot (Park 1993).

A kutatásunkban résztvevő fiatalokról, bár nem mind tekintették az elzárásukhoz vezető viselkedésüket problémának, azt feltételeztük, hogy egyikük sem tartja az elzárást kívánatos állapotnak. A részvételi vizsgálat témájává ezért az elzárást eredményező magatartásformák különböző típusai, illetve ezek alternatívái váltak.

► A „kutató” és a „résztvevő” szerepe a részvételi kutatásban

A részvételi kutatás a kutatást, az oktatást és a kollektív cselekvést integrálja annak érdekében, hogy hozzájáruljon az egyéni és a közösségi probléma megoldásához. Ehhez le kell bontania a kutató és a résztvevő pozíciója közötti, illetve a tudományos és hétköznapi tudást szembeállító határt, s felül kell vizsgálnia a közöttük fennálló hagyományos hierarchiát (Mellor 1988). Bármely részvételi kutatás kezdetén – különösen, ha külső kutató kezd együttműködni marginális helyzetben élő emberekkel – hatalmi egyensúlytalanság áll fenn a „kutatók” és a „résztvevők” között. Ez rendkívül élesen mutatkozik meg a választás lehetőségét illetően, hiszen a kutató számára mindig tágabb a választási lehetőségek köre. A részvételi kutatás menetében folyamatosan szükség van a résztvevők közötti viszonyok gondos egyeztetésére és a kutatás kívánalmaihoz történő hozzáigazításukra. Ezeknek az egyeztetéseknek érzékenyen kell igazodniuk a kutatásba bevont egyének felkészültségéhez, képességeihez és a közösségen belüli pozícióihoz; tekintettel kell lenniük a kutatás sajátos körülményeire és a keresett tudás természetére. Mindezt a résztvevőkkel folytatott párbeszéd biztosítja, amelyben a kutatók munkája folyamatosan és nyíltan kommunikálható, illetve számonkérhető (Mellor 1988).

Annak érdekében, hogy csökkentsük a fiatalok és magunk közötti hatalmi egyensúlytalanságot, az elzárt fiatalokkal végzett színházi munkánk során kutatóként és drámatanárként igyekeztünk nyílt kommunikációt, gondoskodó és biztonságos közeget teremteni. Bátorítottuk a fiúkat, hogy amennyire akarnak és tudnak, maguk is járuljanak hozzá

ehhez a folyamathoz. Ebben azok kaptak szerepet, akik erre leginkább alkalmasak mutatkoztak. Bár mi magunk teljes elkötelezettséggel törekedtünk arra, hogy a bentlakók és a közöttünk fennálló hatalmi egyenlőtlenséget csökkentsük, nem felejthetjük el, hogy számunkra mindvégig adott volt a kilépés lehetősége, amivel viszont a fiúk nem rendelkeztek.

A kutatóknak minden egyes kutatási program, illetve minden „kutatási elrendeződés” egyedi körülményei között végig kell gondolniuk a helyi viszonyok és a részvétel kérdéseit.

► A közösség elköteleződése: részvételi kutatás a gyakorlatban

A részvételi kutatás nem pusztán kutatási módszer, hanem olyan elméleti beállítódás, amely meghatározza az érintkezéseket a tudás konstruálásának folyamatában. Budd Hall szerint „a részvételi kutatásnak nincsen egyetlen kitüntetett módszere” (1988:7). A részvételi kutatás nem kutatási módszerek és technikák gyűjteménye, hanem a tudástermelés egy lehetséges módszertana (Tandon 1988). A folyamat nincs előre eltervezve, meghatározva: a közösség a kutatókkal együtt dönti el, miként vizsgálják meg a problémát, milyen információkat keressenek, milyen eszközöket alkalmazzanak, miféle információgyűjtési eljárásokhoz és elemzési technikákhoz folyamodjanak, ahogyan azt is, miként használják fel a megszerzett tudást, és milyen lépéseket tegyenek a megoldás irányába (Park és mtsai 1993). Minden részvételi folyamat lényegi vonása a folyamatos dialógus. A kutatóközösség nyílt viták során folyamatosan tisztázza a kutatás céljait, az egyes tagok részvételének mértékét, a kiosztható szerepeket és felelőségeket, az adott hatalmi struktúra mibenlétét, a kutatás szempontjából lényeges etikai kérdéseket, illetve a lehetséges cselekvési stratégiákat.

Előfordul, hogy a részvételi kutatás során kvantitatív, survey-típusú kérdőíves adatgyűjtést is alkalmaznak, mivel azonban ezeket a módszereket pozitivista értékválasztások vezérik (Jordan 2003), rendszerint nem egyeztethetőek össze a részvételi kutatás céljaival. Ezzel szemben a kvalitatív módszerek – a levéltári kutatás, a dokumentumelemzés, az interjúk és fókuszcsoportos vizsgálatok készítése, vagy a résztvevő megfigyelés és terepjegyzetek írása – holisztikusabb néző-

pontot kínálnak, ezért alkalmasabbak azoknak az összetett társadalmi kérdéseknek a megértésére, amelyekre a részvételi kutatás irányul.

A részvételi kutatás igyekszik leszámolni az írásos kultúra monopóliumával, ezért sokszor folyomodik alternatív eljárásokhoz. Épít például olyan, már eleve a közösségi élet részét képező orális hagyományokra és művészeti formákra, mint a közös éneklés, a történetmesélés, vagy más populáris alkotási formák. A kutatás részét képezheti az élettörténetek dokumentálása, vagy bármilyen fotó- illetve hang-projekt megvalósítása (például rádióműsor készítése), ami magába foglalhat költészetet, zenét, mítoszok felelevenítését, vagy rajzolást, szobrászatot, bábozást, drámát, társadalmi színházat (lásd Kidd és Byram 1978; Lykes 2001). Ezek az alkotási formák olyan találkozási pontokká válnak, amelyek egyfelől a kulturális csere tereiként szolgálnak a résztvevők számára (pl. Fals-Borda és Rahman 1991; Park és mtsai 1993; Mienczakowsky és Morgan 2001; Liamputtong és Douglas 2005), másfelől izgalmas lehetőséget kínálnak arra, hogy az emberek kifejezzék és megvizsgálják saját valóságukat, ennek során új tudásokat hozzanak létre, és egyből is bemutassák ezeket, közvetlenül terjesztve ily módon a kutatási eredményeket. A művészeti formákban való megjelenítés és kifejezés bármely kérdés esetében rendkívül hatékonyan segíti a közös válaszok megfogalmazását. A marginalizált társadalmi csoportok esetében az is indokolja a populáris művészeti formák alkalmazását, hogy a csoport tagjai ritkán hagyatkoznak az írott szavakra, sőt, ezeknek sokszor egyáltalán nincsen értéke számukra (Liamputtong 2007).

Az elzárt fiatalokkal végzett munkánk során e megfontolások alapján választottuk a társadalmi színház eszközeit. E tevékenységen keresztül a fiúk felfedezhették az elzárásuk előtti és az alatti tapasztalataik közös elemeit, és elképzelhették jövőbeni céljaikat. Együtt vizsgáltuk meg a magatartásukat, kérdeztünk rá annak motivációira és szociális körülményeire, és kerestük az alternatív magatartásformák lehetőségeit. A folyamat során a munka leggyakoribb formái a játék és az improvizáció, valamint a kép-színház (Image Theatre) és a fórum színház (Forum Theatre) voltak (lásd Boal 1979), amelyek alternatív valóságok felfedezésére és megvitatására adtak lehetőséget. A kép-színházban a résztvevők szoborként állíthatják be magukat és másokat, a fórum színházban pedig kipróbálhatják, milyen más viselkedésmódok képzelhetők el a sajátjukéhoz hasonló szerepekben és helyzetekben.

Ezeken a technikákon keresztül a fiúk behozhatták a kutatókkal folytatott dialógusba a saját múlt- és jelenbeli élettapasztalataikat, és artikulálhatták saját életszemléletüket.

A társadalmi színházban (ahogyan a drámapedagógiában is) a tanár/facilitátor azzal a céllal alkalmazza a drámás tevékenységeket, hogy valamilyen felfedezés élményét váltsa ki a résztvevőkből. A drámás technikák formaként szolgálnak, amit a résztvevők a felmerülő témákhoz kapcsolódó saját tapasztalataikat felhasználva töltenek meg tartalommal. A fikciós forma azért alkalmas fórum a felfedezésre, mert képes olyan biztonságos távolságot nyújtani, amelyből a résztvevőknek nem teljes személyiségükkel kell részt venniük a folyamatban, hanem csupán azokkal a tartalmakkal, amelyeket erre alkalmasnak találnak, amelyek megosztásáról maguk így döntenek. A drámás tevékenységek sorába beillesztettünk a résztvevők számára jól ismert populáris művészeti formákat is, például a graffiti-készítést és a rappelést. A folyamat facilitátoraiként gyűjtöttük és/vagy dokumentáltuk a munka során keletkező műalkotásokat, részletes terepjegyzeteket készítettünk, és a kibontakozó drámás munkafolyamat reflexív nyomon követéseként naplót vezettünk.

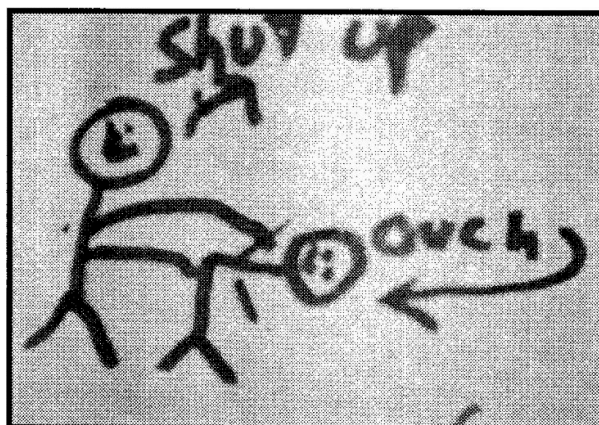
Azok a kutatók tehát, akik az „új paradigma” alapján végzik a munkájukat, fontosnak tartják, és a kritikai pedagógia (Garoian 1999), illetve az aktivizmus (Kester 1997) módszereiként ismerik el a művészeti tevékenységet. A művészet alapú kutatás újabban kibontakozó módszertana (Finley 2003) szintén rokonítható a részvételi kutatás céljaival és elkötelezettségével.

► Elemzés/értelmezés

A részvételi kutatás elemzése emergens folyamat, amelynek során adatokat válogatunk szét, kapcsolatokat keresünk közöttük, kritikus olvasatokat és ítéleteket alkotunk, és értelmezzük az alkotás összetett folyamatait. A kutató az intuícióira és a tapasztalataira hagyatkozva merül alá az információk tengerébe azzal a céllal, hogy értelmező, relacionális, reflektív és affektív tudás (Park 2001) részeként azonosítson olyan általános témákat, amelyek egyidejűleg bírnak jelentéssel a résztvevők és a kutatók számára. Saját kutatásunkban az elemzési folyamatot

a terepjegyzetek és a naplóbejegyzések feldolgozásával, valamint a drámás alkotások tematikus elemzésével, illetve a munkánkat bemutató alkalmak feldolgozásával kezdtük.

A fiúkkal folytatott több hónapos színházi műhelymunka után kiválasztottunk egy olyan témát, amelyről úgy gondoltuk, hogy kellő mélységben sikerült megismernünk. A téma a fiúk önazonosságával kapcsolatos aggodalmai és a börtönbeli körülmények intézményes valósága közötti feszültség volt. A fiúk az elzárással kapcsolatos tapasztalataikat feltárni kívánó graffiti-rajzoló játék során az alábbi képet készítették. A kép a börtön valóságának egyik, szóban is elmesélt, mindennapi helyzetét, a motozást ábrázolja.

A téma kibontását az előadás végleges forgatókönyvében a „*Recti’fuck’ation*” című részlet tartalmazza:

KUTATÓ 1: Észrevetted, hogy itt csupa homoerotikus kép és történet jön elő?

KUTATÓ 2: Igen, ez nyilvánvaló... ezek meleg figurák. Ezek pedofil viccek. Arra épülnek, hogy mit rejt el valaki a seggében, valami olyasmivel társulva, hogy „feldugják neki”. A motozás ebben az esetben a szexuális erőszakhoz kapcsolódik.

KUTATÓ 1: Azon gondolkodom, hogy ez jellemző lehet-e erre a helyre is... Janice?

(Kutató 2 belép Janice, a felügyelő szerepébe):

KUTATÓ 2 (mint helyi felügyelő): Meg vagyok döbbenve ezeken a szexuális tartalmú utalásokon, amelyek újra és újra felmerülnek. Ugyanakkor

ebben az intézményben soha nem jelentettek egyetlen esetet sem szexuális erőszakról... Természetesen minden pillanatban fennáll a motozás lehetősége, ha megfogalmazódik a gyanú, hogy hiányzik valami, mondjuk egy tű eltűnt a boltból, vagy bármi hasonló. Ekkor az egész részlegben el kell rendelni a motozást. De nyilvánvalóan akkor is, ha mondjuk gyanús látogatót fogadnak.

KUTATÓ 1: Olvashatunk arról, hogy a felnőtt börtönökben valóban komoly fenyegetést jelent a szexuális erőszak. Ezért arra gondoltunk, hogy talán a fiúk által hallott viccek és szóbeszéddek ébresztettek bennük félelmet. Lehet, hogy az ettől való félelem hívja elő ezeket a képeket.

KUTATÓ 2: Elképzeltük, hogy mit éreznénk, ha tudnánk, hogy bármelyik percben megmotozhatnak minket, akkor is, ha épp nem csináltunk semmit.

(Campbell és Conrad 2006: 384)

A fiúk mindennapjait a magaviselettel kapcsolatos intézményi elvárások strukturálták. Ennek alapja a kötelező és a tilos cselekedeteket szigorúan rögzítő szabályrendszer volt, amelyhez a viselkedés megítélésére szolgáló, privilégiumokat biztosító, illetve megvonó pontozási rendszer társult. A helytelennek ítélt viselkedés különféle hálótermi büntetéseket vont maga után, és a motozás állandó lehetőségével fenyegetett. A szabályok jelentésében azonban egy hallgatóságos, a biztonsági intézkedéseken túlmenő tartalmat is felismerni véltünk.

A fiúk körében folyamatos volt a homoszexualitással való kölcsönös vádaskodás, amelyhez ideges nevetés társult. Úgy tűnt, feszültséget keltettek bennük a börtönön belüli homoszexuális kapcsolatokról és a szexuális erőszakról szóló viccek és mendemondák, amilyeneket a rendőrök, az őrk és más bentlakók meséltek. Az a sejtés fogalmazódott meg bennünk, hogy ezek a viccek és történetek félelmet keltettek bennük, és ez a félelem összekapcsolódott a motozás hétköznapi gyakorlatával is.

Az Albertai Főügyész Hivatala biztosított bennünket arról, hogy a fiatalok börtönbüntetésének célja nem a fegyelmezés és a büntetés, hanem a rehabilitáció. Mégis, eltöprengtünk azon, hogy vajon milyen módon járul hozzá a rehabilitációs programhoz a megalázásnak ez a

formája? Szükséges-e a megalázás a társadalom biztonságát garantáló konformitás kialakításához? Egyáltalán: elkerülhető-e a megalázás a börtönben? Többek között ezek a kérdések merültek fel bennünk, miközben az elzárásra ítélt fiatalok igazságát kerestük.

► A részvételi kutatás eredményeinek közzététele

A cselekvés-orientált célnak megfelelően a részvételi kutatás végterméke valamilyen társadalmi cselekvés. Bizonyos értelemben már maga a részvételi kutatás is társadalmi cselekvés, amennyiben megteremti az ellenállás és a küzdelem artikulációs terét. A végtermék azonban bármilyen, a program céljához illeszthető formát ölthet. Ideális esetben a kutatás eredményét egyszerre terjeszthetjük akadémiai és hétköznapi közegben, vagyis aktivitásunk a tudományos cikkek és konferencia-előadások mellett cselekvést célzó tevékenységekre is kiterjedhet. Ez magába foglalhatja a már létező társadalmi mozgalmakkal való kapcsolatfelvételt, vagy érdekképviselői csoportok létrehozását is jelentheti. Elképzelhetők a változásért folytatott munka egyéb együttműködési formái is: indítványokkal fordulhatunk a kormányzathoz, abban a reményben, hogy befolyásolni tudjuk a politikai intézkedésekkel kapcsolatos döntéseket. Ismeretterjesztő anyagokat adhatunk ki, beszámolókat közölhetünk hírlevél formájában, esetleg szórólapokat vagy képregényeket gyárthatunk. A művészet-alapú módszerekbe beleférnek a nyilvános zenei vagy költészeti előadások is, sőt az is, hogy a közösség turnéra induljon az előadásokkal (Liamputtong és Douglas 2005).

Esetünkben a kutatási beszámoló alapjául a résztvevők nézőpontja szolgált, az eredmények közzétételébe azonban már csak közvetve vontuk be őket. A kanadai jogrendszer ugyanis nem engedi meg sem a fiataalkorú elkövetőkkel való kapcsolattartást, sem nyilvántartásukat azt követően, hogy szabadlábra kerültek. Ráadásul a velünk dolgozó fiatalok többsége már nem volt börtönben, amikor a büntetés-végrehajtási intézetben eltöltött hat hónapi munka végén abba a helyzetbe kerültünk, hogy kezdjünk valamit az „adatokkal”. Csak arra a tudásra építhettünk az elemzés során, amit mi – a kutatók és a fiatalok – a dráma folyamat során közösen létrehoztunk, és ezt a tudást használtuk fel akkor is, amikor – a fiúk érdekeiket maximálisan szem előtt tartva

- alternatív eszközöket kerestünk a kutatási eredmények elterjesztéséhez.

A kutatás közzétételére - a dráma-alapú folyamathoz igazodva - az etnográfiai performanszot, avagy etnodramát választottuk (Turner és Turner 1982; Conquergood 1985, 1998; Denzin 2003; Saldaña 2003). Az etnodráma középpontjában a résztvevők által felvetett témák és kérdések, valamint a küzdelmes munkával létrehozott színházi folyamat álltak, ugyanakkor helyet kaptak benne a kutatóknak a projekt facilitálásához kapcsolódó tapasztalatai is. A színházi nyersanyagként kezelt forgatókönyv szövegében az intézményi környezetre vonatkozó fiatal bűnelkövetői percepciók és a kutatók nézőpontja alapján fogalmazódtak meg a kérdések. A forgatókönyv elkészítésekor arra törekedtünk, hogy kielégítsük a művészet-alapú kutatás paradigmájában megfogalmazott érvényesség-igényeket (lásd Denzin 2003; Finley 2003). A hétköznapi élet elnyomó struktúráira rákérdezve igyekeztünk felerősíteni a résztvevők hangját, ezzel is hasznossá téve a kutatást a résztvevők számára. A kreativitás és a szenvedély erejét használva megpróbáltunk elsőbbséget biztosítani a testiségnek és a mozgásnak. Szabadon kísérleteztünk a formával annak érdekében, hogy teret nyissunk a jelentések sokféleségének, és inkább kérdéseket fogalmazzunk meg ahelyett, hogy általunk levont, kész következtetéseket adjunk át a közönségnek.

A forgatókönyv a társadalmi színházi munkát mutatja be: rekonstruálja a játékokat, az improvizációs eljárásokat, és a drámás tevékenységről szóló beszélgetéseket. A karakterek és a közöttük zajló társalgás a fiúknak a drámás munkában önmagukról szerzett tapasztalatait jelenítették meg, színre vitték a magukkal hozott örökségüket és a jövőbe vetett hitüket - természetesen a mi nézőpontunkon átszűrve. Szerepeltünk benne mi magunk is, mint kutatók, akik a közönséget kérdezik a kutatási folyamatról. Időnként a fiúkkal kapcsolatba kerülő, esetleg éppen az esetüket vizsgáló személyzet, az örök, vagy a rendőrségi hivatalnokok szerepébe léptünk. A forgatókönyvbe bekerültek a graffitik képei és szövegei is, a hanganyagot pedig a fiúk válogatták hozzá. A végleges előadás egy tudatosan konstruált szöveg lett, azaz a megtörténtek fiktív elemeket használó reprezentációjává alakult. Egy lényegét tekintve részleges és szubjektív beszámoló keletkezett, ami ugyanakkor nyitott volt különféle értelmezésekre. A mű érzékelteti a

társadalmi színházi folyamat kreatív szellemiségét, egyúttal kutatói értelmezéseket társít a résztvevők dramatikus kifejezéseinek. Az expresszív és a felidézés technikáját használó, nem-diszkurzív reprezentációkon keresztül pedig szembesít az értelmezési folyamat nehézségével is..

A performanszot előadtuk, bemutattuk konferenciákon, a forgatókönyvét publikáltuk (Campbell és Conrad 2006). A forgatókönyvet eljuttattuk a végrehajtási intézet adminisztrációjára és az Albertai Államügyész Hivatalához (amelynek végső soron számadással tartoztunk a programról). Az, hogy az intézet egyik programigazgatója beszámolónkat botrányosnak találta, számunkra azt bizonyította, hogy munkánkkal lényegi témákat sikerült érintenünk. Vele és a feletteseivel több megbeszélést tartottunk a fiúk által felvetett témákról. Azzal, hogy a performansz szövegén keresztül nyilvánossá tettük mindazt, amit a fiúk megosztottak velünk, ügyük támogatóiként léphettünk fel. A programnak ebben az értelemben lehetett a közösség jövőjét pozitívan befolyásoló hatása.

► Etikai megfontolások

A részvételi kutatás kiindulópontja egy etikai állásfoglalás, ezért a gyakorlatban felmerülő erkölcsi kérdések mindig elsődleges fontosságúak a kutatói gondolkodásban. A részvételi kutatás esetében tehát az etikai megfontolások túlmennek a tájékoztatási és a titoktartási kötelezettség általános szabályain. Minden egyes döntésünk tekintetében rá kell kérdeznünk arra, hogy az milyen módon illeszkedik a kialakított szerepekhez, a résztvevők és mások várakozásaihoz, szem előtt tartva, hogy a kutatás folyamata, majd az eredmények felhasználása során mindvégig elszámoltathatóaknak kell maradnunk a kutatóközösség számára. Az etikai megfontolások ezért kiterjednek a személyes kapcsolatok alakulására, különös tekintettel az emberek közötti érintkezések kérdéseire és a közösség bevonására. Mellor úgy fogalmaz, hogy „a részvételi kutatás – jellegéből adódóan – közelebb visz a kutatás résztvevőihöz, mint a kutatás hagyományos modelljei” (1988:78). A részvételi kutatás megvalósítói személyesen érintettek az elnyomó struktúrák elleni küzdelemben, és személyesen felelősek azért, hogy milyen eredményeket vív ki a közösség a kutatás segítségével. Az érzékeny kérdéseket gondosan,

minden fél érdekét szem előtt tartva kell megválaszolni. Ugyanakkor – bármennyire is törekszünk erre – mindvégig egyenlőtlen és igazságtalan struktúrában dolgozunk. Mivel a résztvevők és a kutatók közötti hatalmi egyensúlytalanság mindvégig fennáll, a részvételi kutatás művelőjétől elvárható, hogy egyetemi pozíciójával járó tekintélyét a kutatás résztvevőinek javára kamatoztassa.

Mindezeknek az elvárásoknak soha nem felelhetünk meg teljes mértékben, de éppen ezért „minden apró döntésünk esetében explicitte kell tennünk a munkánk háttéréül szolgáló etikai megfontolásainkat” (Brydon-Miller, Greenwood és Eikeland 2006: 129).

Kutatásunk esetében például a körülmények sajátosságai (a résztvevők nagymértékű fluktuációja és a fiatalok szabadulás utáni nyomon követését megakadályozó törvényi szabályozás) nem tették lehetővé, hogy a résztvevők hozzászóljanak a kutatás általunk adott végső értelmezéséhez. Mindazonáltal kutatásunk igyekezett hitelesen közvetíteni a fiúk nézőpontját, és hasznossá válni mindazok számára, akiknek sorsa hasonlóan alakul. A kutatási prezentációnk „*Recti'fuck'ation*” című részletét megismerve a büntetés-végrehajtási intézet illetékesei felhördültek ugyan, a prezentáció mégis lehetővé tette a nyílt párbeszédet, amelynek keretében nyilvánosan vethettük fel a motozások ügyét, hangot adva annak az értelmezésnek, miszerint a motozás az intézményesített erőszak rendkívül megalázó formája. Kérdéses persze, lett-e mindennek közvetlen hatása a gyakorlatra. Az bizonyos, hogy néhány számára a kérdést problémává, megoldandó üggyé tette.

► A részvételi kutatás értékelése

A részvételi kutatás által elért eredményeket annak alapján kell megítélnünk, hogy milyen mértékben sikerült kezelnie az adott projekt előtt álló egyedi kihívásokat, megválaszolni a kezdetkor felmerülő kérdéseket. A projektektől nem várható el, hogy a részvételi kutatások összes eszményének megfeleljenek, s ilyen értelemben példamutatóvá váljanak (Park 1993). Nem azt kell értékelnünk, hogy a program milyen szorosan tartotta magát a részvételi kutatás alapelveihez. Mindig az adott, egyedi kontextusban kell mérlegelnünk, hogy milyen eredmények elérése tekinthető reálisnak a meghatározott időkereten belül.

Tekintetbe kell tehát vennünk, hogy a részvételi kutatásban mindig „az adott társadalmi feszültségek közepette végezzük a munkát” (Mellor 1988:80).

A mi társadalmi színházi projektünk esetében azt az értékelési szempontot tartottuk lényegesnek, hogy a program milyen mértékben vált részvétellivé, hiszen mi kezdeményeztük a munkát és végső soron mi döntöttünk a kutatás végeredményéről is. Itt abból érdemes kiindulnunk, amit Fine és munkatársai fogalmaztak meg a női rabokkal végzett részvételi kutatásuk kapcsán:

„Minden kutatás részvételi és kollaboratív, legfeljebb nem minden kutató ismeri el a tudás közösen konstruált voltát. A legtöbb kutató mintha hasbeszélővé válna, s mintha a szerzői jogok megsértését tekintené a normának. Ha egy közösségtől, közösségről, vagy a közösséggel együttműködve anyagot gyűjtünk, akkor mindenképp – legyen szó akár egy börtönről is – létrejön a részvételi folyamat. Mégis, a válaszadók leggyakrabban csak kódneveket kapnak, esetleg személyesen is megköszönik nekik a segítséget, de a legritkább esetben ismerik el őket társszerzőként” (Fine és mtsai 2001:108).

Ennek szellemében arra törekedtünk, hogy mindenkor hangsúlyozzuk azoknak az elzárt fiataloknak a közreműködését, akikkel együtt dolgozhattunk.

Az ilyen jellegű kutatások esetében a szerzőség kérdése mellett felül kell vizsgálnunk az „érvényesség” fogalmának értelmezését is. Reason és Bradbury elmozdulást sürget az „igazság” pozitivista megközelítésétől „az elköteleződés, a dialógus, a pragmatikus eredmények és a <fontos dolgok> emergens és reflexív értelmezése felé” (2006:341). Ennek érdekében a kutatás eredményének és jelentőségének, a gyakorlat személyköziségének, és a feltárt megismerési módoknak az értékelésére egy sor szempontot ajánlanak. Ezeket felhasználva a következő kérdések alapján értékeltük a munkánkat:

- Tisztelettudó és etikus volt-e a résztvevők közötti kapcsolat?
- Igazodtak-e a kontextushoz az alkalmazott módszerek?
- Milyen mértékben sikerült a gyakorlatban érvényesíteni a részvételi kutatás értékeit?
- Bírnak-e a kutatási eredmények jelentéssel a résztvevők számára?

- Hozzájárulnak-e az eredmények a résztvevők életének jobbá tételéhez?
- Érzékelhető-e a tágabb társadalmi környezetre gyakorolt pozitív hatás?

Az elzárás körülményei kevés lehetőséget kínáltak arra, hogy a fiúkat érdemben bevonjuk a döntéshozatalba. Ebben az értelemben vitatható, hogy sikerült-e részvételen alapuló kutatást folytatnunk. Ugyanakkor – tekintettel arra, hogy a fiatalokúak börtönében alapvető jogokat korlátoznak – talán mégiscsak ez a módszer volt az, amelynek eredményességében leginkább reménykedhettünk. Hiába voltunk birtokában az egyetemi pecséttek tekintélyének, cselekvőképességünk minden tekintetben korlátozott volt ebben a szigorúan intézményesített közegben. A fiúkkal való közvetlen munka csak azt követően vált lehetségessé, hogy a központi adminisztrációval gondosan egyeztetettünk a kutatás paramétereiről és az intézménybe történő belépésünkről. Hozzávetőleg heti egy óra állt rendelkezésünkre, hogy – egy már futó program keretei között és egy érdeklődő munkatárs felügyelete mellett – a fiúkkal dolgozzunk. Nem szólhattunk bele a résztvevők kiválasztásába, és nem tudhattuk, hogy hétről hétre mely fiúk lehetnek jelen a foglalkozáson. A fiúknak sem volt beleszólásuk abba, hogy engedélyezik-e számukra az újbóli közreműködést. Bármelyik napon előfordulhatott, hogy egy-egy rendzavarás miatt egész hálótermi csoportokat tiltottak el a részvételtől.

A büntetés-végrehajtási intézet fenntartója előírta, hogy nem engedhetjük meg a fiúknak olyan előadás létrehozását, amely erősíti vagy idealizálja a kriminális magatartást, beleértve a trágár beszédet és a bandázásra vonatkozó utalásokat is. Ez természetesen további komoly cenzúrát jelentett. Ugyanakkor még ilyen körülmények között is sikerült a fiúk számára lehetőséget teremteni, hogy tapasztalataikat és értelmezéseiket megosszák velünk, illetve, hogy önállóan értelmezhesék a maguk világát, és saját maguk keressenek abból kiutakat. Ebben az értelemben ők irányították a munka tartalmi részét, mi pedig legjobb tudásunk szerint igyekeztünk mindenkor körültekintően képviselni az ő szempontjaikat. Összességében elégedettek vagyunk azzal, ahogyan lényeges kérdésekben hallhatóvá tettük a fiúk hangját, ami másként nem vált volna hozzáférhetővé.

A részvételi kutatás apró hozzájárulásokkal szolgálhatja a társadalmi változásokat, ám, ahogyan Tandon (1988) megjegyzi, „nem is kell túl sokat remélnünk, hiszen a kutatás csak a kezdet, a társadalom átalakítása igen sokféle beavatkozást tesz szükségessé”.

► A részvételi kutatással szembeni kihívások

Köszönettel tartozunk a részvételi kutatás megalapozóinak és mindazon művelőinek, akik az elmúlt négy évtized során azért dolgoztak és írtak, hogy elméletileg megalapozzák és legitimálják a részvételi kutatást, kialakítsák annak lehetséges kereteit. Mindazonáltal maradt még számos kihívás.

A munka intézményi keretei – az egyetemek, az ügynökségek, az iskolák, a kórházak, a börtönök – egyedi kihívásokkal szembesítenek bennünket. A szervezeti bürokráciával folytatott egyeztetések, a hierarchikus vezetési kultúra, a bonyolult szervezeti struktúrák és eljárásrendek roppant fárasztóak és frusztrálóak lehetnek. Bénító hatása lehet annak is, ha az egyetemi elvárásoknak kell megfelelnünk. Bár a társadalomtudományokban erősödik az új paradigma szerint végzett kutatások legitimitása, néhány diszciplína továbbra is előnyben részesíti a pozitivisták kutatásokat. Az egészségügyi kutatásokban például – bár hagyományosan emberekkel foglalkozó vizsgálatokról van szó – még ma is ragaszkodnak a kvantifikálható végeredményekhez. A részvételi kutatások művelőinek az alternatív paradigmában megfogalmazott kutatásukat gyakran rendkívül erős érvekkel kell alátámasztaniuk. A kutatóknak kitartónak kell lenniük, hogy az intézmények elvárásai ellenére se vesszen el a kutatás résztvevőinek szükségleteit szem előtt tartó etikai felelősség, és megmaradjon a többi résztvevő előtti elszámoltathatóság elsődlegessége.

► Következtetések

A részvételi kutatások – bár a társadalomtudományok perifériáján dolgoztak – az elmúlt negyven évben világszerte sokféle ügyben értek el jelentős változásokat, például az őslakosok földbirtokigényeinek

érvényesítésében, vagy a munkásjogok újrafogalmazásában. Közösségfejlesztési kezdeményezéseket indítottak el, felhívták a figyelmet a környezeti egészségi ártalmakra, vagy a nemek közötti egyenlőtlenség problémájára. A társadalomkutatások új paradigmája szerint végzett, interpretatív, művészet-alapú és sokszor nyíltan ideologikus kutatások iránti fokozódó érdeklődés és elfogadás (Reason és Rowan 1981; Denzin 1997, 2003; Finley 2003; Brown és Strega 2005) hatására a részvételi kutatás módszertana egyre erősebb legitimitást nyer a főáramhoz tartozó kutatók körében is. Bízunk abban, hogy mind több – akár egyetemen dolgozó, akár közösségekben segítő – kutató kezd részvételi kutatási programokba, és a „populáris” tudás így mind nagyobb mértékű hatást gyakorolhat a társadalmi átalakulás folyamataira.

Fordította: *Oblath Márton*